

การพัฒนาเชิงพื้นที่จากทุนทางศิลปวัฒนธรรม กรณีวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี

Art and Culture Capital for Spatial Development of Plai Bang, Nonthaburi Ecotourism and Cultural Community Enterprise

รัชพล แยมกลีบ

Ratchapon Yamkeep

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, Phra Nakhong, Bangkok 10200, Thailand

Corresponding author: E-mail: ratchapon2703@gmail.com

(Received: November 26, 2019; Accepted: September 2, 2020)

Abstract: The purposes of this research were to study the information about transitioning of art and culture capital for spatial development of the Plai Bang, Nonthaburi community enterprise. The research was studied through the concept of area based approach and community participation based on the qualitative research methodology, focusing on 3 issues: investigating tangible and intangible cultural resources in the area; the process of using those resources in the operations of the community enterprise; strengths and challenges of applying art and culture capital. The research results showed that this community enterprise was born from an effort to revive the area that had been affected by the 2011 flood to become a community that can sustain a living through cultural heritages. In addition, the operations of community enterprises have the opportunity to develop further through the partnership and cooperation networks that can promote creating identity and increasing publicity for cultural areas with creative and sustainable economic systems.

Keywords: Social enterprise, cultural heritage, area based approach, community participation

บทคัดย่อ: การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลการนำทุนทางศิลปวัฒนธรรมมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี เพื่อเสนอแนวทางสำหรับการพัฒนาเชิงพื้นที่ในอนาคต ผ่านภาคีเครือข่าย หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การวิจัยถูกศึกษาผ่านแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่และการมีส่วนร่วมของชุมชน และอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นสำรวจทรัพยากรมรดกทางศิลปวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ในพื้นที่ กระบวนการนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน ตลอดจนจุดแข็งและความท้าทายของการนำศิลปวัฒนธรรมมาใช้ ผลการศึกษพบว่า วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี ถือกำเนิดจากความพยายามพลิกฟื้นผืนแผ่นดินที่เคยได้รับผลกระทบจากมหาอุทกภัยเมื่อปี พ.ศ. 2554 สู่การเป็นชุมชนที่สามารถเลี้ยงชีพอย่างยั่งยืนผ่านมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้อย่างโบราณสถาน โบราณวัตถุในชุมชน และที่จับต้องไม่ได้อย่างวิถีชีวิตริมคลองมหาสวัสดิ์ที่สืบทอดอย่างยาวนาน อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนก็ยังมีโอกาสสามารถพัฒนาต่อไปผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่าย ที่สามารถเข้ามาช่วยด้วยสร้างเอกลักษณ์และเพิ่มการประชาสัมพันธ์ ตลอดจนขับเคลื่อนทรัพยากรศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่สู่การเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีระบบเศรษฐกิจที่ทั้งสร้างสรรค์และมีความยั่งยืน

คำสำคัญ: วิสาหกิจชุมชน มรดกทางวัฒนธรรม การพัฒนาเชิงพื้นที่ การมีส่วนร่วมของชุมชน

คำนำ

กระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นการสร้างกระบวนการการทำงานร่วมกันระหว่างบุคลากรในพื้นที่กับภาคีเครือข่าย จนเกิดองค์ประกอบที่เรียกว่า กลไกความร่วมมือเชิงพื้นที่ แล้วโจทย์หรือความท้าทายจากพื้นที่มาสร้างองค์ความรู้เพื่อการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ (Satjawattana, 2017) บุคลากรที่ดำเนินงานในพื้นที่ควรมีส่วนร่วมครอบคลุมทุกกระบวนการตั้งแต่ 1. กระบวนการต้นน้ำ อาทิ การพัฒนาโจทย์ของการพัฒนา การจัดทำข้อเสนอโครงการ 2. กระบวนการกลางน้ำ ที่มีการผลักดันให้เกิดการทำงานอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับเงื่อนไขของงบประมาณ แรงงาน และเวลา และ 3. กระบวนการปลายน้ำ ที่เป็นการบริหารจัดการในช่วงท้ายของโครงการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งคือการนำโครงการมาปรับใช้ เผยแพร่ ตลอดจนการประเมินผล (Janvanichyanont *et al.*, 2019)

ในขณะที่การพัฒนาพื้นที่โดยใช้ทุนทางศิลปวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิสาหกิจนั้น การวิเคราะห์ต้นทุนและศักยภาพของพื้นที่คือกระบวนการหนึ่งที่มีความสำคัญ ทุนทางศิลปะและวัฒนธรรมของชุมชน ที่สามารถส่งเสริมสนับสนุนต่อการพัฒนาเป็นพื้นที่ด้านการท่องเที่ยวได้ อันเนื่องมาจากอัตลักษณ์ที่โดดเด่นและแตกต่างของทุนเหล่านี้ ทุนเหล่านี้สามารถแปลงไปสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ในรูปแบบของโปรแกรมการท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ที่ประทับใจมาสู่การสร้างรายได้ให้กับชุมชน ผ่านการตระหนักในคุณค่าและร่วมกันพัฒนาให้พื้นที่ประกอบกับชุมชนสามารถรองรับการท่องเที่ยวได้เหมาะสมตามศักยภาพ อีกทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้าน การประชาสัมพันธ์ การอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยว จะหนุนเสริมให้การท่องเที่ยวของชุมชนสามารถพัฒนาได้ไปอีกขั้น (Treeaekanukul, 2017)

การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่จะเกิดขึ้นได้จากการที่

คนในชุมชนมีส่วนร่วมต่อการพัฒนา ช่วยหนุนเสริมให้โครงการพัฒนาพื้นที่ในเชิงนโยบาย มีความเป็นไปได้ในผลลัพธ์ในเชิงรูปธรรม ร่วมตัดสินใจและดำเนินงานของคนชุมชน และสิ่งสำคัญคือการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการตั้งแต่การประชุมเพื่อนำเสนอประเด็นที่มีความจำเป็นในการพัฒนา มีส่วนในการตัดสินใจวางแผนขั้นตอนการดำเนินงานของกิจกรรม และมีส่วนร่วมกำหนดแหล่ง ของทรัพยากรที่จะใช้ในกิจกรรมโครงการพัฒนาชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมออกแรงทำกิจกรรม (Tiyawongsuwan *et al.*, 2014) ยิ่งในชุมชนที่มีทรัพยากรมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าต่อการอนุรักษ์ การสร้างความร่วมมือในการจัดงานศิลปวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ถือได้ว่าเป็นความจำเป็น ที่หน่วยงานในชุมชน อันได้แก่ ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน และผู้บริหารด้านการศึกษามีส่วนเกี่ยวข้องใน การดำเนินงานทุกกระบวนการ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Punsin, 2012)

ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงช่วยให้เห็นทิศทางของกระบวนการจัดการองค์ความรู้และทรัพยากร โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ สู่การพัฒนาพื้นที่ผ่านการมีส่วนร่วมโดย ในกระบวนการจัดกิจกรรม เลือกวิธีศึกษา เก็บข้อมูล ตลอดจนวิเคราะห์ และอภิปรายผล เพื่อทำความเข้าใจการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี

อุปกรณ์และวิธีการ

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นไปที่การสำรวจทรัพยากรมรดกทางศิลปวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ในพื้นที่ กระบวนการนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน ตลอดจนจุดแข็งและความท้าทายของการนำศิลปวัฒนธรรมมาใช้ ผ่าน

องค์ความรู้การพัฒนาเชิงพื้นที่และการมีส่วนร่วม
ของชุมชน

พื้นที่วิจัยและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้เน้นไปที่พื้นที่เชื่อมโยงกัน
ทางวัฒนธรรม ของคนในชุมชนตำบลมหาสวัสดิ์
ตำบลปลายบาง และตำบลบางคูเวียง อำเภอบาง
กรวย จังหวัดนนทบุรี เน้นการพัฒนาพื้นที่โดยการ
ใช้เส้นทางทางน้ำภายในคลองมหาสวัสดิ์ ซึ่งมีขอบเขต
ของเส้นทาง เริ่มต้นที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว
ท่าเรือกำนันเชาวน ในคลองมหาสวัสดิ์ ไปยังศาลเจ้า
แม่ทับทิม จากนั้นล่องเรือตัดเข้าคลองชื่อขวางไปวัด
ศรีเรืองบุญ จากแยกคลองชื่อขวางเลี้ยวเข้าคลอง
บางรวนใกล้บ้านโบราณ 100 ปี ออกเรือจากคลอง
บางรวนใกล้เข้าคลองชื่อขวางอีกครั้งเพื่อมุ่งตรง
ไปยังวัดส้มเกลี้ยง จากคลองชื่อขวางมุ่งหน้าตรงไป
เข้าคลองหัวคูเข้าสู่พื้นที่วัดสุนทรธรรมิการาม ซึ่ง
ครอบคลุมพื้นที่สวนสมุนไพรมะลิพระเกียรติ

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยคือ บุคคลที่มีส่วน
เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน
ท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง
จำนวน 7 คน การเลือกกลุ่มเป้าหมายนี้ ใช้การสุ่ม
ตัวอย่างโดยไม่อาศัยหลักความน่าจะเป็น ด้วย
หลักการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยได้นัดหมาย
และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิง
ลึกเพิ่มเติมอย่างครบถ้วน และครอบคลุมตาม
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้
ประกอบด้วย 3 เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่ (1) การ
สัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ด้วยการใช้
คำถามแบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured
question) กับกลุ่มตัวอย่างโดยมีประเด็นคำถาม
เช่น ข้อมูลพื้นฐาน ประวัติการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน/
ประวัติศิลปวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ในพื้นที่
ลักษณะการนำศิลปวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ต่อการ
ดำเนินวิสาหกิจชุมชน (2) การสังเกตแบบไม่มีส่วน
ร่วม (nonparticipant observation) โดยใช้แบบ

บันทึกการสังเกตแบบตรวจสอบรายการ
(checklists) ในการจัดเก็บข้อมูลประเด็นต่าง ๆ อาทิ
ลักษณะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้อง
ได้ และ จับต้องไม่ได้ในพื้นที่มีอะไรบ้าง
สถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ที่สามารถต่อยอดได้ ชนิด
และประเภทของโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในความ
ครอบครองของพื้นที่เป้าหมาย (3) การวิเคราะห์
เอกสารที่เกี่ยวข้อง (documentary research) จาก
แหล่งข้อมูลเอกสารต่าง ๆ เช่น หนังสือ งานวิจัย
บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

การเก็บรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล

การลงพื้นที่เก็บข้อมูลเริ่มจากข้อมูลปฐม
ภูมิที่ได้จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่วิจัยเกี่ยวกับ
ลักษณะศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ การดำเนินงานของ
วิสาหกิจชุมชน ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่าง
ศิลปวัฒนธรรมต่อการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน
จากนั้นจึงนำผลสำรวจที่ได้กลับมาพัฒนาแบบ
สัมภาษณ์ ดำเนินการนัดหมายและสัมภาษณ์ผู้มีส่วน
สำคัญในการใช้ศิลปวัฒนธรรมมาขับเคลื่อนพัฒนา
พื้นที่ ซึ่งได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการในชุมชน
เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนชาวบ้านผู้
ดำเนินงานในวิสาหกิจชุมชน และมีการเก็บรวบรวม
ข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
เพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูล และนำเสนอข้อมูล
ที่เน้นการนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาความ
(descriptive) เป็นสำคัญ

ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ตั้งแต่เดือน มีนาคม ถึง สิงหาคม พ.ศ. 2562

ผลการศึกษาและอภิปราย

1. บริบทเกี่ยวกับการจัดตั้งวิสาหกิจ ชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคน ปลายบาง จังหวัดนนทบุรี

วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ
วัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี จัดตั้ง
ภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานต่าง ๆ อาทิ
โครงการสานพลังประชารัฐ บริษัท ประชารัฐรัก

สามัคคี (ประเทศไทย) จำกัด กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และเทศบาลตำบลปลายบาง จังหวัดนนทบุรี อันเป็นการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนผ่านต้นทุนทางศิลปวัฒนธรรมและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 5 ภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน ที่ร่วมกันบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชน โดยใช้ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ศิลปะ และวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินงาน ข้อเสนอแนะประการหนึ่งคือการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนเป็นมากกว่าการดำเนินงานบนพื้นที่ตามระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น ในฐานะพื้นที่ของเทศบาลตำบลปลายบาง แต่พื้นที่การดำเนินงานยังครอบคลุมถึงพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของวิถีชีวิตริมคลองสาขาต่าง ๆ ที่แยกมาจากคลองมหาสวัสดิ์

การจัดการท่องเที่ยวของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) **แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ** ที่ผูกพันกับวิถีชีวิตเกษตรกรรมชาวสวนนนทบุรีและมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จัดตั้งไม่ได้ เป็นความรู้และวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติ และจักรวาล สะท้อนผ่านภูมิปัญญาและความรู้ในระบบการรักษาโรคแบบดั้งเดิม ตำราปรุงยาสมุนไพรของสมุนไพรรักษาและสวนสมุนไพรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ณ วัดสุนทรธรรมิการาม (2) **แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** ที่เชื่อมโยงกับศิลปะและวัฒนธรรมที่สืบทอดประจำท้องถิ่น ได้แก่ ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดส้มเกลี้ยง วัดศรีเรืองบุญ และบ้าน 100 ปี คลองบางรวนก

การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมฯ เป็นโครงการหนึ่งที่สอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนของ โคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen and Uphoff, 1980) ที่จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลายระดับตั้งแต่ระดับการตัดสินใจ ระดับปฏิบัติการ

ระดับการจัดสรรผลประโยชน์ ตลอดจนระดับการประเมินผล กล่าวคือ วิสาหกิจชุมชนแห่งนี้เริ่มต้นจากการระดมความคิดของชาวบ้าน ที่จะพลิกฟื้นพัฒนาพื้นที่จากเดิมซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากมหาอุทกภัยเมื่อปี พ.ศ. 2554 จนชุมชนตัดสินใจจะใช้ทรัพยากรในชุมชนตั้งแต่ทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรบุคคล สนับสนุนและประสานความร่วมมือในการปฏิบัติการดำเนินการธุรกิจด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม เมื่อมีนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจเข้ามาเที่ยวในชุมชน ทางชุมชนได้แต่งตั้งผู้ประสานงานชุมชนเพื่อเป็นผู้จัดสรรทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนบุคคลให้ลงตัว นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนบางส่วน จะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการประเมินผล ตั้งแต่การควบคุม และตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

2. การใช้ทุนทางศิลปะและวัฒนธรรมในพื้นที่ เพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่และสำรวจชุมชนโดยเส้นทางทางน้ำในการวิจัย ทำให้พบว่าวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี ถูกขับเคลื่อนผ่านทุนทางศิลปวัฒนธรรมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ข้อมูลด้านมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้ (tangible assets) และจับต้องไม่ได้ (intangible assets) ในชุมชนพบได้หลายมิติ โดยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Figure 1) มักปรากฏในลักษณะของถาวรวัตถุที่ผูกพันกับวิถีชีวิตริมน้ำของชาวบ้าน เช่น วัด ศาล หรือข้าวของเครื่องใช้โบราณ ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ที่น่าสนใจคือ “ศาลเจ้าแม่ทับทิม” ศาลไม้ขนาดใหญ่ อายุกว่า 100 ปี ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ภายในมีรูปปั้น “เจ้าแม่จุ้ยป่วยเนี้ยว” ที่มาของศาลแห่งนี้สืบเนื่องมาจากการที่เมืองนนทบุรีเป็นเมืองท่า

ในอดีต ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่า ความสมบูรณ์ของศาลเจ้าแม่ทับทิม เป็นต้นทุนทางศิลปะและวัฒนธรรมที่ถูกนำมาต่อยอดไปสู่กระบวนการพัฒนาพื้นที่ ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบให้เกิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวรองรับเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำ อีกทั้งยังรวมถึงการสร้างนักร้องที่ทำให้สถานที่แห่งนี้มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้สถานที่ต่าง ๆ แล้ว มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ยังปรากฏในรูปแบบของของวัตถุโบราณ เช่น ข้าวของเครื่องใช้โบราณที่อยู่ในครอบครองของพิพิธภัณฑวัตถุเครื่องเบญจ เช่น อุปกรณ์ประกอบศาสนกิจอย่าง สังข์ บาตร คัมภีร์ไบเบิล ขุดเบญจรงค์ เป็นต้น ในอดีตวัตถุเหล่านี้อยู่กระจัดกระจายอยู่ในชุมชน บ้างก็ถูกขโมย หรือลักลอบจำหน่ายโดยไม่ได้รับอนุญาต จนกระทั่งเจ้าอาวาสวัดศรีเรืองบุญได้ริเริ่มโครงการรวบรวมวัตถุโบราณในความครอบครองของวัด และจัดทำเป็นพิพิธภัณฑสถานขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาพื้นที่ โดยใช้ทุนทางศิลปะที่มีในชุมชนนำมารวบรวม จัดระเบียบเพื่อพัฒนาพื้นที่

นอกจากนี้ยังอาจกล่าวได้ว่า มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ในพื้นที่มีคุณค่าตามรูปแบบการประเมินคุณค่าความสำคัญของทุนทางวัฒนธรรมของ ICOMOS Australia (1999) ใน 4 ด้าน คือ (1) ด้านประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐานหลังจากที่มีการขุดคลองมหาสวัสดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 (2) ด้านสุนทรียภาพที่เชื่อมโยงกับจิตรกรรม โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในพื้นที่ (3) ด้านวิชาการ จากการเป็นตัวอย่างพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศ และ (4) ด้านสังคม จากการที่โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นแหล่งหลอมรวมจิตใจของผู้คนในพื้นที่

Figure 1. Examples of tangible cultural heritage

สำหรับมรดกทางวัฒนธรรมจับต้องไม่ได้ในพื้นที่ (Figure 2) พบว่ามีความหลากหลายแต่ยังคงสอดคล้องกับวิถีชีวิตริมคลองริมสวนผลไม้ของชาวบ้าน เช่น อาหารพื้นที่ถิ่น การทำหัตถกรรมอย่างการทำพวงมโหตร การปลูกดอกไม้เบญจ หรือความรู้ในการทำเครื่องสมุนไพร องค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตริมน้ำได้กระจายอยู่ในหลายสถานที่ องค์ความรู้เหล่านี้ได้ถูกนำมาต่อยอดสร้างมูลค่าโดยใส่ความคิดสร้างสรรค์ในผลผลิตอันเกิดจากศิลปะและวัฒนธรรมในชุมชนแล้วบางส่วน เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรไทยในรูปแบบของการปลูกสมุนไพรเพื่อใช้ในชุมชน ณ สวนสมุนไพรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ณ วัดสุนทรธรรมิการาม รวมทั้งมีวิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับการปรุงยาจากสมุนไพรให้กับคนในชุมชน รวมถึงการบูรณาการความรู้ในลักษณะของ บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) โดยเด็กนักเรียน และผู้ปกครองจะเข้ามามีส่วนร่วมในการเพาะสมุนไพร รดน้ำ ตัดแต่งกิ่งสมุนไพร ซึ่งถือได้ว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวเป็นอย่างดี นอกจากนี้การนำมรดก

ทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มาต่อยอดสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ในวิสาหกิจชุมชนยังพบได้ ณ “บ้านโบราณ 100 ปี – ริมคลองบางราวนก” ที่ครั้งหนึ่งพื้นที่แห่งนี้มีความรู้เรื่องช่างและการทำหัตถศิลป์แพร่หลายอยู่ ไม่ว่าจะเป็น ช่างไม้ ช่างทอง ช่างแทงหยวก ช่างขนมหวาน ในปัจจุบันความรู้เหล่านี้ได้ถูกนำมาต่อยอดเพื่อพัฒนาพื้นที่ ผ่านการถ่ายทอดความรู้/ฝึกหัดการทำหัตถศิลป์การตัดพวงโมทร และการปักดอกไม้ใบเตย ให้กับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจ

Figure 2. Examples of intangible cultural heritage

การใช้ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ถือเป็นการพัฒนาพื้นที่ผ่านผลผลิตทางสังคมทั้งในรูปแบบวัตถุหรือวิถีปฏิบัติ รวมทั้งผู้คนในพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน อันก่อรูปสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างโครงการต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งที่เป็นนามธรรมอย่างหน้าที่และความหมายทางสังคมมาสู่ตัวพื้นที่ สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมของ มานูเอล คาสเทล (Castells, 1999) อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของฮิกกินส์ (Higgins, 2007) ในฐานะที่วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี ได้เป็นพื้นที่ธรรมดา ให้เกิดการพัฒนากลายเป็นพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายรูปแบบในการทำกิจกรรมของมนุษย์ พื้นที่วัฒนธรรม ก่อกำเนิดความคิด นำเสนอนวัตกรรมที่เป็นศักยภาพในการดำรงชีวิต รวมไปถึงเศรษฐกิจและการมีคุณภาพชีวิตที่ดี

3. ศักยภาพและข้อจำกัดในการใช้ศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่

การสัมภาษณ์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้ประกอบการในชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐที่มีบทบาทในพื้นที่ ตลอดจนพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนาในชุมชน คณะผู้วิจัยพบว่า ศักยภาพและข้อจำกัดในการใช้ศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ประกอบไปด้วย 3 ลักษณะสำคัญ ดังนี้

3.1 การประชาสัมพันธ์พื้นที่ทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง แม้ทางวิสาหกิจชุมชนปลายบางจะใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการประชาสัมพันธ์สถานที่ท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรมในชุมชน ตลอดจนการดำเนินงาน แต่ถึงกระนั้นกลับมีจำนวนนักท่องเที่ยวไปเที่ยวไม่มากนัก อีกทั้งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักเป็นกลุ่มเฉพาะ เช่น กลุ่มนักเรียน อาจารย์ นักวิจัย เป็นต้น เมื่อนักท่องเที่ยวมีจำนวนไม่มาก ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม จึงจำหน่ายได้ไม่คล่องตัวเท่าที่ควร ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะในชุมชนไม่ได้มีการมอบหมายบุคคลที่ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์โดยเฉพาะ หากแต่เป็นการร้องขอความร่วมมือหรือช่วยเหลือกันภายในชุมชน จึงไม่ได้มีการศึกษาและดำเนินการประชาสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ สอดคล้องกับข้อเสนอของ Suteetorn et al. (2020) ที่ว่ากระบวนการประชาสัมพันธ์จะเกิดประสิทธิภาพได้นั้น ต้องประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลเพื่อผลิตงานประชาสัมพันธ์เป็นสิ่งที่นักประชาสัมพันธ์ต้องศึกษาอย่างรอบคอบ ผู้ดำเนินการต้องจัดทำแผนการผลิตเพื่อกำหนดลำดับขั้นตอนความสำคัญที่มากน้อยแตกต่างกันในแต่ละกิจกรรม

3.2 การสร้างเอกลักษณ์ให้กับพื้นที่ทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม จุดเด่นสำคัญของวิสาหกิจชุมชนปลายบาง คือการตั้งอยู่ในจังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร ที่ถือได้ว่าเป็นทำเลสำคัญที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ แต่ภายใต้ที่ตั้งที่โดดเด่น เงื่อนไขที่ควรพิจารณาพร้อมด้วยคือลักษณะของ

กิจกรรมและผลิตภัณฑ์ในพื้นที่ ที่ในปัจจุบันอาจยังไม่ดึงดูดนักท่องเที่ยวมากนัก แนวคิดหนึ่งที่น่าสนใจต่อการสร้างกิจกรรมให้ดึงดูดคือการเปลี่ยนนักท่องเที่ยวจากในฐานะผู้รับ (passive) ไปสู่นักท่องเที่ยวที่ลงมือปฏิบัติในกิจกรรมการท่องเที่ยวด้วยตนเอง (active) สอดคล้องกับแนวคิดของ Champaw and Promburom (2015) ที่เสนอให้นักท่องเที่ยวจะเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างประสบการณ์การท่องเที่ยวผ่านทางการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวตามความสนใจของแต่ละบุคคล

3.3 ความคิดสร้างสรรค์ต่อพื้นที่ทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม จุดแข็งที่สำคัญของการดำเนินวิสาหกิจคือความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความเข้มแข็งของชุมชน ที่สามารถพลิกวิกฤตจากพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยสู่การเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างไรก็ตามเมื่อระยะเวลาผ่านไป การดำเนินการของวิสาหกิจชุมชนหลายบาง ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากภาครัฐเป็นมากขึ้น ดังนั้นการดำเนินงานจึงอาจยังไม่แตกต่างกับวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ เนื่องจากใช้รูปแบบการพัฒนาแบบเดียวกัน ไม่แตกต่างกันมากนัก ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์หรือการสร้างทิศทางใหม่ ๆ ในการพัฒนาจึงเป็นความต้องการเบื้องต้นในการพัฒนา การสร้างความสร้างสรรค์และความเข้มแข็งในพื้นที่ที่สามารถสนับสนุนได้จากผลการศึกษาของ Suanmalee *et al.* (2019) ที่เสนอว่า สิ่งที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนมี 3 ระดับ ได้แก่ 1. จุดกำเนิดของชุมชนเข้มแข็งนั้น โดยอาจมีการสนับสนุนให้คนในชุมชนได้ออกไปดูงานนอกพื้นที่ 2. เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีโอกาสทำกิจกรรมด้วยตนเอง เพื่อให้รู้สึกรักและหวงแหนชุมชน อันจะเป็นการดำรงความเข้มแข็งให้ชุมชน และ 3. การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับคนทุกช่วงวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน จะเป็นการสร้างชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดีแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง

การวิจัยครั้งนี้ได้นำข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพและข้อจำกัดในการใช้ศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ มาวิเคราะห์เพื่อสร้างแผนความร่วมมือด้านการวิจัยระหว่างมหาวิทยาลัย ชุมชน ภาครัฐ เครือข่ายศิลปิน และภาคธุรกิจ โดยอาศัยแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของ Mitrchob (2010) เป็นแนวทาง โดยมีสาระสำคัญคือการใช้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้และความสร้างสรรค์ ที่เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรมมาใช้พัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม เพื่อใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ได้จริง เป็นความร่วมมือแบบพันธมิตรที่เกิดจากการนำจุดแข็ง หรือศักยภาพในทรัพยากรของแต่ละฝ่ายมาใช้ร่วมกัน

ในขณะที่ด้านโครงสร้างและกลไกความร่วมมือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่าย ควรกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ แผนงานและแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักการของโครงการและกิจกรรมย่อยแต่ละภาคีที่เกี่ยวข้องในแต่ละกิจกรรมควรจัดบุคลากร เพื่อปฏิบัติงานและกิจกรรมอย่างเหมาะสม ควรมีคณะกรรมการกำกับ ติดตามและประเมินผลกิจกรรมต่าง ๆ ผู้ประสานงานควรมีความสามารถในการติดต่อสื่อสาร และบริหารความขัดแย้งได้ จัดทำช่องทางการสื่อสารกลางสำหรับการประชาสัมพันธ์ ผู้บริหารของแต่ละกิจกรรม ควรมีบทบาทให้การร่วมดำเนินกิจกรรม และที่สำคัญระบบการทำงานร่วมกันต้องเป็นระบบที่โปร่งใสตรวจสอบได้ ภาคีเครือข่ายควรกำหนดนโยบายการดำเนินงานให้สามารถร่วมมือได้อย่างต่อเนื่อง

สำหรับสิ่งสำคัญการดำเนินงานการภายใต้ความร่วมมือ ควรมีหน่วยงานหลักของแต่ละฝ่ายในภาคีที่ทำหน้าที่ประสานงานและร่วมมือ ควรมีการจัดประชุมระหว่างภาคีเครือข่าย เพื่อปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับดำเนินงานภายใต้ความร่วมมือ จัดให้มีการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ความเป็นไปได้

ของแต่ละกิจกรรม อาจมีการจัดให้มีการทำสัญญา ร่วมกันในกิจกรรมที่มีผลกระทบหรืองบประมาณสูง ในการดำเนินกิจกรรมควรมีความชัดเจนตั้งแต่ วัตถุประสงค์ ผู้รับผิดชอบ งบประมาณ ควรมีการจัดทำแผนการดำเนินงานความร่วมมือทั้งระยะสั้น และระยะยาวอย่างชัดเจน ควรมีการกำหนดขั้นตอน และวิธีการดำเนินความร่วมมืออย่างชัดเจน มีการจัด ประชุมเป็นระยะเพื่อความเข้าใจที่ตรงกันอยู่เป็น ระยะและรายงานความก้าวหน้า ปัญหา และ แนวทางแก้ปัญหา เพื่อการดำเนินงานที่มี ประสิทธิภาพต่อไป

สรุป

การพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการวิจัยครั้งนี้ เกิดขึ้นใน 2 แนวทางสำคัญ แนวทางแรกคือการ พัฒนาองค์ความรู้ต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนผ่านไปสู่วิธี ดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนฯ และอีกแนวทางหนึ่งคือ ความพยายามนำศักยภาพของมรดกทางวัฒนธรรม มาใช้ให้เกิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ ผ่านกระบวนการ ดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน ที่เป็นทั้งการสร้างพื้นที่ ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น การสร้างผู้ประกอบการทาง วัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ตลอดจนการสร้างระบบ เศรษฐกิจที่ทั้งมีความสร้างสรรค์และยั่งยืนในอนาคต โดยอาศัยกำลังจากคนในชุมชนเป็นสำคัญ หนุนเสริม ด้วยภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ภาคเอกชน ภาครัฐบาล ภาคการศึกษา (สถาบันอุดมศึกษา) เพื่อ เป้าหมายสูงสุดคือการสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้นและยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนทุนวิจัย ประเภททุนพัฒนาโครงการวิจัย (Project Development Grant- PDG) ชุดโครงการ “มหาวิทยาลัยกับการขับเคลื่อนศิลปะและวัฒนธรรม เพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่” ครั้งที่ 3 ประจำปี งบประมาณ 2562 จาก สำนักงานคณะกรรมการ ส่งเสริม วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกว.) ผู้วิจัยขอพระคุณกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิง

นิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี นักวิชาการ และหน่วยงานภาครัฐที่สนับสนุนข้อมูลเพื่อการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- Castells, M. 1999. The Rise of the Network Society. Blackwell publisher, Oxford.
- Champaw, S. and T. Promburom 2015. Guidelines for capacity development and community-based cultural tourism management in Tambon Ban Ruean, Pasang district, Lamphun province. Journal of Community Development and Life Quality 3(1): 5-16. (in Thai)
- Cohen, J. M. and N.T. Uphoff. 1980. Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. World Developments 8(3): 213-235.
- Higgins, M.D. 2007. The cultural space – not just location of the arts, but the Athens basis of creativity, source of innovation and the vindication of citizenship. A paper presented at the ECCM Symposium ‘Productivity of Culture’. (October 18, 2007)
- ICOMOS Australia. 1999. The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. Australia ICOMOS, Australia.
- Janvanichyanont, U., I. Janwithayanuchit, R. Timmaung, W. Thongkon, C. Changtam and T. Suntonanantachai. 2019. Economic value added of Bangbo Snakeskin Gourami supply chain according to the strategy of

- green agriculture and environmental friendliness, Samut Prakan province. Area Based Development Research Journal 11(2): 93 - 107. (in Thai)
- Mitrchob, C. 2010. Creative economy: The new concept-driven economy of. Sukhothai Thammathirat Economic Journal 5(1): 81-114. (in Thai)
- Punsin, P. 2012. Community participation in knowledge management of art and cultural: A case study of Sommanus community. Research and Development Journal 4(1): 60 - 66. (in Thai)
- Satjawattana, K. 2017. Area-based collaborative research: A novel strategy to challenge a research paradigm of Thailand. Area Based Development Research Journal 9(1): 3 - 7. (in Thai)
- Suanmalee, U., T. Juliratchaneekron and S. Panniem. 2019. Art and cultural communities in the area development of Phetchaburi province: A case study of the Napansam community. Research and Development Journal Suan Sunandha Rajabhat University 11(1): 22-31. (in Thai)
- Suteetorn, B., K. Kaewsanga and A. Yoonaiharma. 2020. The public relations for creative tourism via social networking sites. Journal of Thai Hospitality and Tourism 15(2): 14-28. (in Thai)
- Tiyawongsuwan, S., R. Harnpachern and S. Karisarasai. 2014. A study on integration of provincial potential development: Case study of Bueng Karn province. NAJUA: Architecture, Design and Built Environment 28(1): 299-320. (in Thai)
- Treeaekanukul, L. 2017. Potential of community capital for being tourism special economic zone of Wiang Chiang Saen municipality, Chiang Rai province. Area Based Development Research Journal 10(2): 146 - 159. (in Thai)